

Norbert Frejek¹**Kilka uwag na temat zmagañ (do roku 1920) Ukrainy o swoją podmiotowość**

Niniejszy tekst mierzy się z kilkoma dla autora ważnymi wątkami związanymi ze zmaganiem o ukraińską podmiotowość. Tekst ten, jako ramy czasowe, bierze kilka epok: od Ugody Perejaśławskiej zawartej w 1654 roku aż do 1920 roku. Co prawda celem Chmielnickiego było wywalczenie autonomii, zaś celem Imperium Rosyjskiego było najpierw osłabienie Rzeczypospolitej na jej wschodnich Kresach. Cezurą tego tekstu jest zakończenie wojny polsko-bolszewickiej i wynikające z niej konsekwencje dla Ukrainy. Ze względu na swoje położenie oraz historię przez wiele wieków dzisiejsza Ukraina była częścią Imperium Rosyjskiego, wraz z jej mieszkańcami i kulturą i stąd poddawana rusyfikacji podobnie, jak inne narody zamieszkujące carską Rosję. Mocny zwrot ku ideom niepodległościowym następuje wraz z wybuchem pierwszej wojny światowej, a następnie przy wybuchu kolejnych rewolucji, które wstrząsnęły Rosją. Historia Ukrainy jest skomplikowana i uzyskanie niepodległości podczas procesu rozpadu ZSRR nie jest końcem procesu, lecz kolejnym początkiem, a obecny konflikt ukraińsko-rosyjski pokazuje, iż terytorium Ukrainy nadal jest traktowany jako polityczny łup do zdobycia.

Słowa klucze: ruch kozacki, Chmielnicki, nacjonalizm, rusyfikacja, carat, Hruszewski, uniwersał, Petlura, traktat ryski.

Норберт Фрейк¹**Кілька зауважень щодо історії змагань України (до 1920 року) за свою суб'єктність**

У пропонованому тексті розглядаються кілька важливих для автора тем, пов'язаних із боротьбою за українську суб'єктність. Текст охоплює кілька епох: від Переяславської угоди, укладеної в 1654 р., до 1920 р. Наголошено, що метою Б. Хмельницького було здобуття автономії, а метою Російської імперії – спочатку ослаблення Речі Посполитої на її східних кордонах. Завершується стаття встановленням наслідків польсько-більшовицької війни для України.

Завдяки своєму розташуванню та історії протягом багатьох століть сучасна Україна була частиною Російської імперії, разом із її мешканцями та культурою, і зазнавала русифікації, подібно до інших народів, що складали царську Росію. Сильний поворот до ідей незалежності відбувається з початком Першої світової війни, а потім із початком революцій, які потрясли Росію. У цей час ми маємо справу зі зростанням актуальності української проблематики серед багатьох українських угруповань та політиків. Так само, як це сталося в 1991 році, так і тоді було вирішено скористатися втягненням Росії в конфлікти та пов'язаним з цим хаосом і невизначеністю. Що, безперечно, допомагало в цьому питанні, так це поява політичних партій та об'єднань. Навіть якщо вони існували недовго і часто представляли розбіжні бачення майбутнього, вони були ознакою певної життєздатності питання про українську суб'єктність. Подальші Універсали, які створювалися, були як реакцією на мінливу політичну ситуацію, так і спробою написати такий основний закон, який став би фундаментом держави. Історія України є складною, і здобуття незалежності під час розпаду СРСР не є кінцем процесу, а черговим по-

¹ Książd rzymskokatolicki, jezuita, dyrektor centrum „Space of Hope” – Jezuickiego Centrum Duchowego i Psychicznego Zdrowia, Dialogu i Komunikacji w Czerniowcach, Ukraina. E-mail: norbert.frejek@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-4901-5711>.

чатком, а нинішній українсько-російський конфлікт показує, що територія України все ще розглядається як політична здобич, яку можна завоювати.

Ключові слова: козацький рух, Хмельницький, націоналізм, русифікація, царизм, Грушевський, Універсал, Петлюра, Ризький договір.

Norbert Frejek¹

A Few Remarks on Ukraine's Struggle (Until 1920) For Its Independence

This text addresses several themes that are important to the author in relation to the struggle for Ukrainian sovereignty. The text covers several periods, from the Treaty of Pereyaslav in 1654 to 1920. It is true that Khmelnytsky's goal was to achieve autonomy, while the Russian Empire's goal was first to weaken the Polish-Lithuanian Commonwealth in its eastern borderlands. The turning point of this text is the end of the Polish-Bolshevik War and its consequences for Ukraine.

Due to its location and history, for many centuries today's Ukraine was part of the Russian Empire, along with its inhabitants and culture, and was subjected to Russification, just like other nations that made up Tsarist Russia. A strong shift towards independence came with the outbreak of World War I, followed by a series of revolutions that shook Russia. At this time, we are seeing an intensification of the Ukrainian issue among many Ukrainian groups and politicians. As was the case in 1991, it was decided to take advantage of Russia's involvement in conflicts and the resulting chaos and uncertainty. What certainly helped in this regard was the emergence of political parties and groups. Even if they were short-lived and often represented divergent visions of the future, they were a sign of the vitality of the Ukrainian question. The subsequent Universals that were created were both a reaction to the changing political situation and an attempt to draft a fundamental law that would lay the foundations for the state. The history of Ukraine is complicated, and gaining independence during the collapse of the USSR is not the end of the process, but another beginning, and the current Ukrainian-Russian conflict shows that the territory of Ukraine is still treated as political spoils to be won.

Keywords: Cossack movement, Khmelnytsky, nationalism, Russification, tsarism, Hrushevsky, Universal, Petlura, Treaty of Riga.

Najnowszy konflikt między Ukrainą a Rosją, który od lutego 2022 r. przybrał formę wojny rosyjsko-ukraińskiej, ponownie przypominał o „kwestii ukraińskiej”, czyli historii prób wywalczenia przez Ukrainę niepodległości. Aktualność wybranego tematu badań nie budzi wątpliwości.

Celem niniejszego badania naukowego jest próba prześledzenia dynamiki rozwoju tego procesu z perspektywy historycznej, kończąc go rokiem 1920. Biorąc pod uwagę aktualność i wyznaczony cel oraz omawiając wybrany temat badań, autor postawił przed sobą następujące zadania: scharakteryzowanie okresów historycznych, począwszy od powstania pod wodzą Bohdana Chmielnickiego, a następnie proces przyłączania przez carską Rosję kolejnych ziem ukraińskich i towarzyszące temu poddawanie nowych mieszkańców polityce wynaradawiania, rozważenie koncepcji dotyczących prób rosyjskich apologetów uzasadnienia ich poglądu o miejscu Rusi Kijowskiej w kształtowaniu się Moskwy i Rosji oraz narodziny i przebieg ukraińskich dążeń do niezależności.

Jeśli chodzi o badanie historii Ukrainy, to w kontekście zakreślonej niniejszym tekście materii, powołujemy się przede wszystkim na Serhija Płokhiego² oraz Richarda Pipesa³. Obaj prezentują „kwestię ukraińską” w dużej mierze na tle „kwestii rosyjskiej”. Jest to zrozumiałe, zważywszy związki historyczne i położenie geograficzne, konflikty oraz przenikanie się kultur. W podobnej perspektywie, ale próbującej łączyć odleglejszą historię z obecnym kontekstem, pisze często Hieronim Grala⁴.

² Plokh S. (2024), *Rosja-Ukraina. Największe starcie XXI wieku*, Znak, Kraków, 492 s.

³ Pipes R. (1955), *Russia Under The Bolshevik Regime*, Vintage Books, Random House, New York, 608 p.; Pipes R. (1964), *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917–1923*, Harvard University Press, Cambridge, 392 p.; Pipes R. (2003), *Czerwone Imperium. Powstanie Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa, 366 s.; Pipes R. (2022), *Rosja carów*, Bellona, Warszawa, 376 s.

⁴ Grala H. (2022), Elity kremłowskie traktują Ukrainę jako część Rosji, Available from: <https://polskieradio24.pl/artukul/2949252,prof-grala-elity-kremłowskie-traktuja-ukraine-jako-czesc-rosji> (Accessed 5 July 2025).

Kwestia podmiotowości terytoriów poczynszy od wschodnich województw dawnej Rzeczypospolitej aż po Kubań powracała regularnie od czasu, kiedy Chmielnicki podpisał Ugodę Perejasławską. Uгода ta była formą umowy zawartej 18 stycznia 1654 roku w Perejasławiu pomiędzy hetmanem Bohdanem Chmielnickim a Wasylem Buturlinem, będącym pełnomocnikiem cara Aleksego I. Ze strony Rosjan najważniejszym argumentem dla zawarcia tego porozumienia była nie tyle kwestia przyłączenia terytoriów zamieszkałych przez Kozaków, które wraz z jego podpisaniem przechodziły pod władzę cara, ile osłabienie wpływów Rzeczypospolitej.

Umowa ta stała się faktycznie drugim akordem przyszłej wojny polsko-rosyjskiej, która wybuchła kilka miesięcy później i zakończyła się traktatem pokojowym zawartym w 1686 roku. Pierwszym akordem przyszłej wojny, który poprzedził Ugodę Perejasławską, był odbyty rok wcześniej Sobór Ziemski, który podjął decyzję o zerwaniu traktatu pokojowego z Rzeczypospolitą z 1634 roku oraz o wcieleniu Ukrainy Naddnieprzańskiej do Cesarstwa Rosyjskiego.

Porozumienie między Kozakami a carem poprzedziło powstanie pod wodzą Chmielnickiego przeciwko panowaniu polskiemu. Kozacy starali się wywalczyć dla siebie prawa i przywileje oraz wolność wyznawania prawosławia. Stąd układ z 1654 roku widzieć należy w kategoriach sojuszniczych: Chmielnicki w konfrontacji z siłami polsko-litewskimi potrzebował wsparcia i dlatego wszedł w układ z Rosją.

Uгода Perejasławska pozostała w rzeczywistości tylko na papierze. Nie została nawet ratyfikowana przez cara, ponieważ Buturlin odmówił, w imieniu cara, złożenia przysięgi wierności postanowieniom umowy. Stwierdził, że to poddani składają przysięgę carowi a on, jako namaszczony władca, stoi ponad prawem.

Kwestia ukraińska przez kilka stuleci była „zamazana” w historii Rosji: stała się częścią historii państwa carów, polityki podbojów prowadzonej przez kolejnych władców, a także ideologii, która stała za tymi podbojami.

Jak zauważa Riabczuk, recenzując pracę Zenona Koguta „Rosyjski centralizm i ukraińska autonomia”, konflikt między dwoma systemami politycznymi był nieunikniony, ponieważ republika kozacka nie mogła współistnieć z autokracją, a zasady prawa rzymskiego – z azjatycką despotią. W swoim ataku na ukraińską autonomię, twierdzi on, władze moskiewskie kierowały się raczej pragmatyzmem niż innymi względami. Od samego początku dążyły one do zapewnienia swojej obecności na ziemiach kozackich poprzez ustanowienie kontroli nad dwoma głównymi organami władzy: rządem hetmana oraz rządem metropolity kijowskiego.

Paradoksalnie, najsilniejszy atak na ukraińskie dążenia miał miejsce za panowania dwóch oświeconych monarchów: Piotra I (1689-1725) oraz Katarzyny II (1762-1796). Oboje są uważani za najważniejszych reformatorów Imperium Rosyjskiego i oboje w największym stopniu przyczynili się do jego unifikacji, to znaczy do „instytucjonalnej rusyfikacji”, która była formą jednolitości we wszystkich sektorach⁵.

Należy zwrócić uwagę na ważny czynnik geograficzny. Położenie Imperium Rosyjskiego, podobnie jak Stanów Zjednoczonych Ameryki, w połączeniu ze słabszymi sąsiednimi państwami, powodowało, że zarówno Rosja, jak USA dokonywały ekspansji podbijając te kraje i uważając to za sposób budowania własnej potęgi. Zarówno USA jak Rosja nie posiadały terytoriów zamorskich. Mamy podstawy, aby stwierdzić, że właśnie takie położenie geograficzne Rosji oraz USA kierowało ich próbami budowania własnej potęgi przez podbój sąsiednich terytoriów, zamiast poszukiwania bardziej odległych obszarów.

Rosja wybierając kierunek wschodni, mogła bez większych przeszkód rozszerzać swoje terytoria. Na jej drodze znajdowały się słabe i zacofane księstwa muzułmańskie oraz ludy koczownicze. Iwan IV Groźny podbił Astrachań i Kazań i przyłączył do granic Rosji ziemie zamieszkałe przez ludy tureckie i ugro-fińskie, czyli terytoria, na których żyli Tatarzy wołżańscy i Baszkirzy, a także Czuwasze i Mordwowie. W XVII wieku przyłączono Syberię, zamieszkaną przez plemiona tureckie, ugro-fińskie i mongolskie.

Jednocześnie dochodziło do „rozciągania szwów” również na zachodnich granicach Imperium Rosyjskiego. Zwiększenie jego terytorium odbywało się dzięki interwencjom zbrojnym, jak również wykorzystywano słabość polityczną i gospodarczą sąsiadów. W XVIII wieku Piotr I odebrał Szwecji

⁵ Рябчук М. (2000), Кінець козацької атлантиди: імперський централізм і українська автономія, w: Микола Рябчук, *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення*, Критика, Київ, с. 53-59.

wschodnie wybrzeże Bałtyku, gdzie obecnie leżą Estonia i Łotwa. W późniejszych latach Katarzyna II porozumiała się z Prusami i Austrią i stopniowo, w ramach „taktyki salami”, w latach 1772-1795 zajmowała coraz większe połacie Rzeczypospolitej, by w 1795 roku definitywnie wymazać ten kraj z mapy. Jeszcze wcześniej Rosja, na podstawie wspomnianego porozumienia z Chmielnickim, zajęła kilka wschodnich województw Rzeczypospolitej. Caryca wygrała również wojnę na południu, przyłączając terytoria położone nad Morzem Czarnym, w szczególności Krym. W 1801 do Imperium przyłączono Zakaukaskie Królestwo Wschodniej Gruzji, a w 1809 łupem padła Finlandia⁶.

Niektórym terytoriom przyznano pewną autonomię, jak na przykład Finlandii w latach 1809-1899 lub Inflantom w latach 1710-1783. Wiele zależało jednak od subiektywnej decyzji cara. Władza carska, choć czasami chętnie przyznawała przywileje, równie łatwo je odbierała. Nawet jeśli władca nadawał jakiemuś regionowi specjalne prawa, nie było to przejawem szczególnego traktowania, lecz raczej uznaniem faktu, że carat uznaje swoją trudność w kontrolowaniu peryferii.

Kozacy żyli na pograniczu kultur, religii i języków. Kiedy w XVIII wieku Moskwa definitywnie włączyła te obszary w swój stan posiadania okazało się z czasem, że owszem, powiększono granice o tereny zamieszkałe przez sąsiedni lud, ale spowodowanie, aby Kozacy stali się Rosjanami było niemożliwe najpierw z powodu różnic kulturowych. Kozacy zamieszkujący obszary od stepów czarnomorskich po wschodnie województwa Rzeczypospolitej stworzyli własne społeczeństwo z ośrodkiem nad dolnym Dnieprem oraz wykształcili swój własny styl życia oparty na polowaniach, rybołówstwie oraz rozbójnictwie⁷.

Nawet po umocnieniu się rządów carskich na terenach przejętych po Unii Perejaśławskiej, okazało się, iż nowe granice oraz administracja rosyjska nie zniwelują różnic: odkryto iż nie można mówić o Kozakach jako o nowych Rosjanach. Co prawda genealogicznie Kozacy wywodzili się z plemion wschodniosłowiańskich, jednakże różnice kulturowe były zbyt duże.

Ówczesna Rosja odwoływała się do wspólnoty nazwanej w historiografii Rusią Kijowską. Już w XV stuleciu odnajdujemy pierwsze wzmianki o micie na temat państwowotwórczej roli Rusi Kijowskiej wobec Księstwa Moskiewskiego i całej Rosji. Ruś Kijowska ukształtowana w X wieku i zniszczona podczas najazdu Mongołów trzy wieki później, dała początek wielu niezależnym podmiotom politycznym, między innymi Księstwu Halicko-Wołyńskiemu czy Księstwu Włodzimierskiemu. Tym, który ogłosił się spadkobiercą książąt kijowskich był Iwan III Wielki (w polskiej historiografii znany jako Iwan III Srogi). W 1471 roku pokonał on Nowogrodzian w bitwie pod Szelonią, a siedem lat później narzucił swoje rządy Republice Nowogrodzkiej.

Pretensje Iwana III miały miejsce w czasie, kiedy słabły wpływy chanatu tatarskiego i to zwierzchnictwo stawało się coraz bardziej nominalne. Zwycięstwo nad Nowogrodem wyznacza nie tylko początek odwrotu panowania Mongołów nad Księstwem Moskiewskim, ale również początek permanentnych pretensji dynastycznych Iwana i jego następców do tronu książąt kijowskich.

W następnych wiekach kolejni władcy rezydujący w Moskwie oraz Petersburgu będą wykorzystywali te pretensje do usprawiedliwiania wojen.

Ta mitologia osłabła wraz początkiem XVII stulecia, kiedy Kozacy stali się sojusznikami Polaków i razem ruszyli na podbój Moskwy. Podczas Wielkiej Smuty oraz bezpośrednio po niej, Moskwa przecięła związki z Kijowem uważając ich za zdrajców prawosławia po tym, jak wspólnie z katolickim władcą Rzeczypospolitej ruszyli na jej podbój. Ten ideologiczny „rozwód” ze strony Moskwy trwał jednak krótko⁸.

Wraz z pretensjami o Ruś Kijowską rozpoczęło się w moskiewskiej polityce zjawisko nazwane wiele wieków później „zbieraniem ruskich ziem”. Pojęcie to utrwalił w rosyjskim piśmiennictwie XIX-wieczny historyk Wasilij Kluczewski, który uważał, iż „zbieranie ruskich ziem” jest fundamentalnym procesem dziejowym Rosji. Proces ten był również nazywany zjednoczeniem Rusi i według Kluczewskiego dotyczył czasów od zakończenia inwazji mongolskiej, zaś został zapoczątkowany przez książąt moskiewskich i kontynuowany przez kolejnych carów.

Taka interpretacja historii i uzasadnianie „zbierania ruskich ziem” procesami zjednoczeniowymi, pozwalała carom na usprawiedliwienie argumentu o genetycznych związkach Rosji z Rusią Kijowską. Finałem „zbierania ziem” byłoby zjednoczenie ziem ruskich w jedno i niepodzielne państwo. Pomimo

⁶ Pipes R. (2022), *Rosja carów*, Bellona, Warszawa, s. 143-144.

⁷ Plokhyy S. (2024), *Rosja-Ukraina. Największe starcie XXI wieku*, Znak, Kraków, s. 31-34.

⁸ Ibid., s. 31-32.

tej polityki oraz zbudowania własnej mitologii w oparciu o mit założycielski Rusi Kijowskiej, podróżujący z Moskwy lub Petersburga odkrywali, iż mieszkańcy Kijowa posługują się innym językiem, śpiewają inne pieśni, a ich kultura znacznie różni się od kultury rosyjskiej⁹.

Paweł Milukow dowodził, iż tradycja związująca Ruś Kijowską z państwem moskiewskim jako jej kontynuatorem pochodzi z pism autorów z przełomu XV i XVI wieku, którzy w ten sposób chcieli potwierdzić moskiewskie pretensje do całej Rusi, a zwłaszcza do ziem wówczas znajdujących się pod panowaniem Litwy¹⁰.

Z kolei Michaił Hruszewski uważał, iż prawowitych sukcesorów Rusi Kijowskiej należałoby poszukiwać w księstwach zachodnich, halickim, wołyńskim, które później zostały zajęte przez Litwinów, bo tam zachowały się w najlepszym stanie tradycje i instytucje Rusi Kijowskiej. Dlatego to właściwie państwo moskiewskie było nowym tworem politycznym, pewnego rodzaju bytem politycznym, bez specjalnego zakorzenienia w dawnych instytucjach.

Do tej krytyki należy również dodać i tę, że w państwie moskiewskim pojawiły się nowe rozwiązania polityczne, które legły u fundamentów ustroju zasadniczo odmiennego od kijowskiego. Na Rusi Kijowskiej, z wyjątkiem jej północno-wschodnich terenów osadnictwo poprzedzało władzę polityczną – najpierw powstawały ludzkie osiedla, a dopiero później na tym terenie umacniała się władza. Wyjątkiem był północny wschód, który został skolonizowany pod kierunkiem władców, a więc tam możemy mówić o odwrotnym procesie, w którym najpierw pojawiła się władza, a następnie osadnictwo. Stąd na terenach północno-wschodnich możemy mówić o własnościowej koncepcji władzy, która instytucjom politycznym nadała inny charakter¹¹.

Tym, co w dłuższej perspektywie, pomogło w podtrzymywaniu istnienia kwestii ukraińskiej, był (paradoksalnie) polski nacjonalizm. Nacjonalizm istniejący na podbitych ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, okazał się dla caratu trudnym przeciwnikiem. Dwa polskie powstania: listopadowe, które wybuchło w 1830, a zwłaszcza to styczniowe zapoczątkowane w 1863 roku, okazały się zagrożeniem dla spójności systemu carskiego.

Rzeczpospolita Obojga Narodów, ostatecznie zlikwidowana w 1795 roku, była państwem wielonarodowym i wielokulturowym. W jej granicach mieszkało wiele narodów - na przykład Żydzi, którzy uciekali przed antysemitkami czystkami, które przetaczały się przez średniowieczną i renesansową Europę. Właśnie w Rzeczypospolitej uzyskali oni wiele praw oraz przywilejów. Była to jedna z wielu narodowości, a do tego „innej wiary”. W Rzeczypospolitej nie miały miejsca zbrojne akcje wymierzone w innowierców, jak to miało miejsce na zachodzie Europy. Do kanonu weszły słowa przypisywane ostatniemu królowi z dynastii Jagiellonów, Zygmuntowi II Augustowi, który miał powiedzieć: „Nie jestem królem waszych sumień”.

Nie oznacza to, że dawna Rzeczpospolita była państwem bez napięć. Dla uzyskania pełnego obrazu należy dodać próby siłowej polonizacji oraz katolicyzacji polskich wschodnich Kresów, co zresztą stało się jednym z powodów wystąpienia Chmielnickiego. Lecz właśnie ta kulawa wielokulturowość, która nie roztopiła się w Cesarstwie Rosyjskim, stała się glebą dla późniejszych idei nacjonalistycznych.

Był to nowoczesny nacjonalizm, w imię którego głoszone koncepcje walki narodu o polityczną suwerenność nawet, jeśli naród ten aktualnie był pozbawiony własnego państwa.

Model rosyjski zawierał w tamtych czasach trzy składowe idee: prawosławie, samodzierżawie oraz narodowość i musiał się z nim zgodzić każdy poddany cara. Model ten różnił się od poprzedniego, bo w tym nowym pojęciu ojczyzny zastąpiono pojęciem narodowości. Niewątpliwie była to reakcja na polski nacjonalizm.

Jednak w ten sposób carat sam sobie utrudnił pracę, bowiem trudno było określić, czym dokładnie miała być ta „narodowość”. Według ówczesnego ministra edukacji Siergieja Uwarowa nie było wątpliwości, że chodziło o „narodowość rosyjską”, a pojęcie to miało obejmować wszystkie inne narody wchodzące w skład państwa rosyjskiego, w tym narody uznane za spadkobierców Rusi Kijowskiej, czyli Ukraińców i Białorusinów¹².

⁹ Plokhyy S. (2024), Op. cit., s. 31-32.

¹⁰ Милуковъ П. Н. (1897), *Главныя теченія русской исторической мысли*. Томъ первый. Москва, с. 192-204.

¹¹ Pipes R. (2022), *Rosja carów*, s. 41-42.

¹² Plokhyy S. (2024), Op. cit., s. 38-39.

Jak się można domyślać, Kościół unicki nie pasował do tej wizji, bowiem co prawda obrzędy praktykowane w cerkwi unickiej były podobne do tych celebrowanych w cerkwi prawosławnej, ale unicy uznawali zwierzchność rzymskiego papieża. Władza carska rozwiązała ten problem w drugiej połowie XIX wieku siłą wcielając Kościół unicki do cerkwi prawosławnej.

Tak, jak Polacy w swoich dwóch powstaniach pokazali dążenia do odzyskania niepodległości, tak w latach czterdziestych XIX stulecia kijowscy intelektualiści pod wodzą Mykoły Kostomarowa oraz Tarasa Szewczenki założyli tajną organizację głoszącą pogląd o odrębności narodu ukraińskiego. Z czasem okazało się, iż ta idea jest dla caratu o wiele groźniejsza od polskich pomysłów na niepodległość.

Kostomarov wyobrażał sobie powstanie federacji narodów słowiańskich, która zastąpiłaby monarchię zarówno Habsburgów, jak również Romanowów. Odpowiedzią na ten ruch intelektualny, jak również na powstanie styczniowe, było wypracowanie nowego modelu rosyjskiej narodowości, który założył istnienie plemion Wielkorusów, Małorusów oraz Białorusinów. Każde z tych plemion, jak twierdzono, mówiło swoim odrębnym dialektem. Jak się można domyślać, w tym modelu Ukraińców obsadzono w roli Małorusów. Wraz z wcielaniem tego modelu przyszedł zakaz publikacji w języku ukraińskim, w tym Biblii oraz podręczników szkolnych.

Zakaz ten nie obowiązywał jednak na terenach Galicji, które w wyniku rozbiorów Polski przypadły w udziale Austrii. Sytuacja narodowościowa na Zakarpaciu, Galicji oraz na Bukowinie była poza zasięgiem władz rosyjskich, a były to tereny również zamieszkałe przez Ukraińców. Co prawda władza carska wspierała ruch rusofilski istniejący w Galicji, a nawet wysyłało tam rosyjskie gazety, jednak ruch ten nie przebił się w mozaice narodowości zamieszkujących Austro-Węgry. Z kolei Ukraińcy zamieszkujący Galicję wspierali druk pism i literatury w języku ukraińskim¹³.

Jak wskazuje Pipes, aż do XIX wieku było kwestią otwartą, czy ta odrębność od Rosjan doprowadzi Ukraińców do zorganizowania się jako osobny naród, z własną państwowością lub przynajmniej autonomią. Brak było inteligencji, i to w takiej ilości, kiedy jej „masa krytyczna” wzięłaby na siebie ciężar myślenia o strukturach przyszłego państwa (każde państwo trzeba najpierw „wymyśleć”). Aż do końca XIX wieku Ukraińcy nie mieli własnych partii, a istniały jedynie „hromady” – lokalne stowarzyszenia zajmujące się bardziej krzewieniem życia kulturalnego niż działalnością polityczną.

Pierwszą partią była Ukraińska Partia Rewolucyjna (UPR) założona w 1900 roku. W partii tej zaistniało kilka nurtów: niepodległościowy, anarchistyczny marksistowski, a nawet narodnicki i w pierwszym jej programie domagano się niepodległości Ukrainy od Donu po San. Natomiast w samej Rosji dominował sceptycyzm, a nawet wrogość wobec idei niezależnego narodu ukraińskiego. Było jednak za późno, bo skoro wcześniej odkryto literaturę, która trafiała „pod strzechy”, to znaczy odkryto także ukraińską mowę, już nie jako chłopski dialekt ale osobny język. Sama UPR kilka lat po powstaniu rozpadła się na kilka ugrupowań.

U Fryderyka Engelsa, choć dziś uważanego (i całkiem słusznie) za przedstawiciela ideologii, która słusznie odeszła w przeszłość, problematyka mniejszości narodowych w ramach większego państwa nie miała znaczenia. To stanowisko przejmą później Lenin i bolszewicy.

Engels uważał, iż powstawanie dużych państw narodowych jest tendencją epoki kapitalistycznej. Dla niego duże państwa były reprezentantami rządzącej burżuazji, które są niezbędne do zgodnej współpracy narodów. Ta współpraca jest z kolei niezbędna jako pewien etap prowadzący do przejęcia władzy przez proletariat. Był on również zdania, iż większe narody, które są bardziej zdolne do życia, posiadły granice odpowiadające ich aspiracjom i dążeniom. Natomiast mniejszym narodom, niezdolnym do samodzielnego bytu, Engels przewidywał los roztopienia się w większych narodach bądź funkcjonowania jako „pomniki etnograficzne pozbawione znaczenia politycznego”¹⁴.

Dla państw słowiańskich w Europie Środkowej i Wschodniej, leżących wcześniej w Cesarstwie Rosyjskim, Engels nie przewidział szczególnej roli poza uczestnictwem jako bierne podmioty w koncercie mocarstw. Ponadto postrzegał on istniejący w jego czasach nacjonalizm za zjawisko ważne i godne docenienia, natomiast uważał, iż nie przeszkodzi on w zwycięstwie socjalizmu. Uważał ponadto, iż kapitalizm oraz demokracja, które pozwalają na wolny handel, a co za tym idzie na

¹³ Plokhyy S. (2024), Op. cit., s. 40-41.

¹⁴ Marks K., Engels F. (1966), *Dzieła*, t. XIII, Warszawa. s. 315-316.

wyrażanie przez każdy naród swojej woli, z czasem zniosą różnice narodowe i doprowadzą do powstania cywilizacji międzynarodowej. Dla niego państwa narodowe były zjawiskiem przejściowym.

Podczas zjazdu austriackich socjaldemokratów, którzy spotkali się w Brnie w 1899 roku, zaproponowano dwa rozwiązania: pierwsze przewidywało, iż monarchia Austro-Węgierska zostanie podzielona na prowincje odpowiadające granicom narodowym; drugie: każda grupa narodowa miałaby autonomię co do języka oraz własnej kultury w ramach całej monarchii i to bez względu na podziały terytorialne, a państwo miałoby się dzielić na narody, a nie na terytoria. Z kolei rosyjska partia kadetów uważała kwestię narodową za konsekwencję restrykcyjnej polityki caratu. Sprzeciwiali się oni decentralizacji Rosji według kryteriów narodowych, ale postulowali równość wszystkich obywateli wobec prawa.

W 1903 roku socjaldemokraci spod szyldu Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji na swoim drugim zjeździe, który miał miejsce w Londynie, przedstawili postulaty szerokiej autonomii lokalnej tych obszarów, które wyróżniają się odrębnym składem ludności. W popieraniu tej idei prym wiodła Róża Luksemburg. Postulowali oni równość wszystkich obywateli bez względu na płeć, wyznanie oraz narodowość. Wzywali również do zapewnienia oświaty w języku ojczystym. Najbardziej kontrowersyjnym okazał się jednak dziewiąty punkt tego programu, który niedługo potem stał się powodem sporu. Punkt ten stanowił o prawie wszystkich narodów w państwie do samostanowienia. Co prawda II Międzynarodówka przyjęła ten punkt do swojego programu, ale jednak w tamtym czasie uważano to bardziej za polityczną deklarację, niż za jeden z ważniejszych punktów programu.

Przed 1912 rokiem zarówno bolszewicy, jak i mienszewicy odrzucali dwa rozwiązania, które nota bene zyskały poparcie wśród partii narodowych znajdujących się w Rosji. Pierwszym rozwiązaniem był federalizm, drugim – autonomia kulturalna. Pierwsze rozwiązanie uważano za reakcyjne i decentralizujące państwo; z kolei autonomia kulturalna budowała bariery między narodami, ale istniał także praktyczny powód: autonomia mogłaby utrudniać dostęp idei marksistowskich do szerszych kręgów społeczeństwa. Mogłoby się okazać, iż własna kultura stanie się barierą dla marksizmu nie do pokonania.

Atmosferę ówczesnych sporów i dążeń podsyczał Plechanow. Jako przewodniczący RSDRP próbował przekonać swoich towarzyszy partyjnych o konieczności rezygnacji z porozumienia z ruchem narodowym. Uważał, że po pierwsze proletariat nie ma ojczyzny, a jeśli robotnicy czasami ulegają emocjom narodowym, to tylko dlatego, że nie ukształtowały się jeszcze różnice klasowe. W związku z tym, dzięki rozwojowi kapitalizmu, nastąpi wzmocnienie więzi klasowych między klasami wyzyskiwanymi. Ta dynamika była dla niego ważniejsza niż jakiekolwiek zamieszki narodowościowe. Stąd gniewem zareagował na wydarzenia na Kaukazie, kiedy w 1908 roku doniesiono mu o wzroście postaw narodowych wśród tamtejszej ludności i prosili partię o poświęcenie większej uwagi tej kwestii. Odpowiedział im, iż nie jest to zadanie dla socjalistów¹⁵.

Nota bene, wśród mienszewików zaczęła przeważać „opcja narodowa”, to znaczy w niektórych okręgach ważne pozycje w partii zaczęli pełnić między innymi Żydzi lub Ukraińcy, stąd nie sposób było, aby partia ta nadal pomijała dyskurs narodowy.

Rok 1912 jest w tym dyskursie istotny, bowiem wtedy w Wiedniu odbyła się tak zwana konferencja likwidatorów. Chodzi o konferencję mienszewickiej prawicy, której członkowie opowiedzieli się za likwidacją struktur konspiracyjnych oraz za – co miało o wiele większe konsekwencje – zerwaniem więzi z bolszewikami. W rezolucji napisano o autonomii narodowo - kulturalnej, iż nie jest ona sprzeczna z programem partii, co z kolei spowodowało protest Plechanowa. W ten sposób koncepcja tej autonomii na dobre weszła „na salony” mienszewików, ale dopiero w 1917 roku została formalnie dołączona do ich programu.

Problematyka narodowościowa stanie się także polem dyskusji i przemyśleń w partii bolszewickiej. Lenin wierzył w ponadnarodową samoświadomość kultury światowego ruchu robotniczego – czyli w pewnego rodzaju wspólnotę myśli całego ruchu robotniczego i jeden kierunek myślenia. Dla niego kultura narodowa była osiągnięciem burżuazyjnym oraz przejawem życia burżuazji, stąd potępiał ją. Z drugiej jednak strony, miał świadomość wielonarodowościowej struktury Rosji. Poza tym problematyka narodowościowa stała się na tyle ważna, iż nie można było jej pominąć.

¹⁵ Pipes R. (2003), *Czerwone Imperium. Powstanie Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa, s. 34-42.

Lider bolszewików uważał, że autonomia eksterytorialna jest sprzeczna z procesami historycznymi oraz – że to kapitalizm stawia na państwa narodowe. Lenin w pewnym sensie znalazł się w pułapce. Z jednej strony sprzeciwiał się projektowi federacyjnemu, z drugiej – uważał, że tendencja do tworzenia państw narodowych była dla trendem z rodowodem kapitalistycznym.

Jak już wspomniano, SDPRR przyjęła program, w którym określiła prawo narodów do samostanowienia. W programie socjaldemokratów dostrzegamy pewien sprzeciw wobec ucisku narodów. Jednak twórcy programu nie zgadzali się z tym, że w granicach państwa rosyjskiego może powstać niezależny podmiot, który w przyszłości odłączy się od Rosji. A jeśli nawet tak, to za „kandydatów” do secesji uważano Finlandię i Polskę¹⁶.

Lenin, opierając się o program socjaldemokracji ogłosił, iż paragraf o samostanowieniu narodów „nie może być w żadnym razie inaczej interpretowany niż w sensie samookreślenia politycznego, to jest prawa do oderwania się i utworzenia samodzielnego państwa”¹⁷. Inaczej mówiąc, każdy naród miał prawo oderwania się od Rosji, ale żaden naród nie mógł żądać od Rosji specjalnego traktowania, to znaczy nie miał prawa żądać nadania autonomii lub relacji federacyjnych z Rosją.

Za tym stanowiskiem Lenina kryła się niewiara w rozpad Europy wschodniej na wiele państw oraz niechęć do procesów, które były sprzeczne z ideami bolszewików. Propozycja Lenina miała, zdaniem członków partii, pewną wadę. Była sprzeczna z marksistowską koncepcją dążenia do likwidacji granic narodowych i zjednoczenia państw. Ponadto stanowisko przywódcy bolszewików oznaczałoby poparcie dla wszelkich inicjatyw separatystycznych.

Warto tu krótko przeanalizować przykład zmagania o niepodległość Ukrainy. Towarzystwo Ukraińskich Postępowców (TUP) – tajna i dotychczas bezpartyjna organizacja, założona w 1908 roku z inicjatywy członków Ukraińskiej Partii Demokratyczno-Radykalnej – już 4 (17) marca 1917 roku utworzyło wraz z ukraińskimi socjalistami Ukraińską Radę Centralną. Przewodniczącym tej Rady został Michaiło Hruszewski.

Co prawda TUP nie domagało się wprost niepodległości Ukrainy, ale mocno akcentowało potrzebę uzyskania autonomii, na przykład w zakresie nauczania języka ukraińskiego, jak również dopuszczenie tego języka jako oficjalnego w urzędach. Innym ważnym postulatem było żądanie wykładania historii i literatury ukraińskiej na wyższych uczelniach¹⁸.

Chociaż Rada Centralna była kolejną formacją polityczną, które w okresie rewolucji powstawały w różnych formach i nie przyciągały większej uwagi, to jednak – jak pisze Pipes – z czasem do Kijowa dotarli bardziej radykalni ukraińscy politycy, powracający z zesłania lub więzień, i to właśnie oni przejęli faktyczną władzę w Radzie Centralnej. Zradykalizował się również sam Hruszewski wysuwając żądanie autonomii terytorialnej dla Ukrainy jako pierwszy punkt programu politycznego: „Nie ma już problemu ukraińskiego. Jest wolny, wielki naród ukraiński, który buduje swój byt w nowych warunkach wolności”¹⁹.

Na początku kwietnia 1917 roku Rada Centralna zwołała Ukraiński Kongres Narodowy, na który zaproszono wszystkie ugrupowania, które w swoim programie miały postulat terytorialnej autonomii Ukrainy. Na kongresie tym podjęto szereg uchwał, jak między innymi domaganie się przekształcenia Rosji w federację, z Ukrainą jako jej autonomiczną częścią. W tym kontekście warto przywołać jeszcze dwie partie ukraińskie: Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą (USDPR) oraz Ukraińską Partię Socjalistów – Rewolucjonistów (UPSR), będącą odpowiednikiem rosyjskich eserowców. Przeszła ona programową zmianę, dodając hasła narodowe, a po przyłączeniu się do Rady Centralnej podpisała się pod programem autonomii.

Kiedy wiadomość o wybuchu rewolucji lutowej dotarła na front zachodni, stała się rzecz nie do przewidzenia dla samych Rosjan, zarówno prostych żołnierzy oraz dowódców wojskowych: żołnierze ukraińscy, którzy walczyli ramię w ramię z żołnierzami rosyjskimi, zaczęli powszechnie używać języka ukraińskiego, a także zrzeszać się w ziomkostwa. Kiedy zaś nadeszła kolejna wiadomość o powstaniu w Kijowie Centralnej Rady, wielu żołnierzy ukraińskich zaczęło uważać jej decyzje jako rozkazy, a także z czasem tworzyć własne oddziały narodowe. Podczas Pierwszego

¹⁶ Pipes R. (2003), Op. cit., s. 44-45.

¹⁷ Lenin W.I. (1988), *Dzieła wszystkie*, Warszawa, s. 302.

¹⁸ Wasilewski L. (1925), *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków, s. 103.

¹⁹ Pipes R. (2003), Op. cit., s. 56.

Ogólnoukraińskiego Zjazdu Wojskowego, który rozpoczął się 5 maja 1917 roku, zaatakowano Rząd Tymczasowy za to, że nie traktuje postulatów ukraińskich poważnie.

Na tym samym zjeździe można również było słyszeć głosy jeszcze bardziej proukraińskie i to tak silne, iż Wołodymyr Wynnyczenko, który był delegatem Centralnej Rady, musiał prosić o zachowanie lojalności wobec Rządu Tymczasowego. To pokazuje, że w tamtym czasie panowała niepewność co do dalszych działań różnych ugrupowań politycznych. Z jednej strony wiele narodów będących częścią wielkiego Imperium dążyło, jeśli nie do niepodległości, to przynajmniej do uzyskania zadowalającej autonomii, z drugiej strony – bolszewicy tak sprofilowali swój program, aby pozyskiwać zwolenników także wśród narodowców.

W przypadku Ukraińców konkretne żądania zostały przedstawione przez Centralną Radę, która je wysłała do Rządu Tymczasowego. Najpierw Centralna Rada domagała się utworzenia z dwunastu guberni, gdzie istniała przewaga ludności ukraińskiej, osobnej jednostki administracyjnej oraz powołania komisarza do spraw Ukrainy i sformowania ukraińskiej armii. Żądania te były konkretne, a jednocześnie wskazywały, iż politycy ukraińscy idą w kierunku poszerzania autonomii.

Rząd Tymczasowy nie uważał Centralnej Rady za organ posiadający kompetencje do reprezentowania wszystkich Ukraińców. Tym bardziej nie było zgody na osobne formacje zbrojne, choć częściowo się do tego argumentu przychylnono, wskazując jednak na potrzebę akceptacji przez kijowski okręg wojskowy zmian organizacji armii. Ostatecznie po dyskusjach i protestach, 10 czerwca 1917 roku Centralna Rada ogłosiła „Pierwszy Uniwersał”, będący zbiorem pierwszych aktów prawnych. Oświadczono, iż odtąd Ukraina sama będzie stanowiła o swoim losie i choć nie odłącza się od Rosji, to podejmuje kroki celem zachowania porządku w swoich granicach.

Tych ogłoszonych uniwersałów było w następnych latach jeszcze trzy. Drugi Uniwersał został ogłoszony 16 lipca 1917 roku i jego tekst w głównej mierze dotyczył całkowitej autonomii Ukrainy jako części państwa rosyjskiego i miało to się odbyć w zgodzie z Rządem Tymczasowym. Trzeci Uniwersał był reakcją na przewrót bolszewicki i zapowiadał niezależność Ukrainy, ale w federacji z Republiką Rosyjską. W tym samym dokumencie określono terytorium Ukrainy jako obszar, w skład którego wchodziły następujące gubernie: kijowska, podolska, wołyńska, czernihowska, połtawska, kateynosławska, chersońska i taurydzka (bez Półwyspu Krymskiego). Jednocześnie podjęto decyzję, że w drodze plebiscytu zostaną określone granice guberni kurskiej, woroneżskiej i chełmskiej. Pełny zapis tej kwestii brzmiał następująco:

„Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Ото ж оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмищини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів”²⁰.

IV Uniwersał z 22 stycznia 1918 roku, który proklamował pełną niepodległość Ukrainy, był odpowiedzią na bezprawne rozwiązanie Konstytuanty Rosji przez bolszewików

Gdy zakończyła się I wojna światowa i wojsko niemieckie wycofało się z Ukrainy, a wraz z tym faktem upadł marionetkowy rząd Skoropadskiego (1873-1945). Skoropadski służył wcześniej w armii carskiej, między innymi brał udział w wojnie rosyjsko-japońskiej, zaś podczas pierwszej wojny światowej dowodził 1. kawaleryjską dywizją gwardii i 34. korpusem armijnym. 29 kwietnia 1918 roku

²⁰ Винниченко В. (1920). *Відродження нації: (Історія української революції [липень 1917 р. - грудень 1919 р.])* : [в 3 ч.]. Дзвін, Київ – Відень, Ч. 2, с. 75-76.

z poparciem armii niemieckiej która wówczas zajmowała Ukrainę od czasu podpisania Traktatu Brzeskiego, przejął władzę w Ukraińskiej Republice Ludowej i obwołał się hetmanem.

Gdy upadł jego rząd, wybuchły krwawe walki, w których udział brali ukraińscy nacjonaliści. Były one dowodzone przez różnych watażków, a ich uczestnicy rekrutowali się zarówno spośród grup kozackich, komunistów, jak również byli pospolitymi rozbójnikami. Całe ówczesne terytorium, będące wcześniej teatrem wojny, rozpadło się na wiele obszarów, na których grasowały niezliczone uzbrojone bandy. Był to czas, kiedy w Kijowie co rusz zmieniały się władze i właściwie żaden rząd działający po upadku Skoropadskiego nie sprawował rzeczywistej władzy. Co prawda komuniści ukraińscy sprzymierzyli się z nacjonalistami, ale trwało to krótki czas²¹.

Kiedy do władzy doszedł Symon Petlura, wystąpiła przeciwko niemu Komunistyczna Partia Ukrainy. Była to przybudówka Rosyjskiej Partii Komunistycznej. Pod koniec listopada 1918 roku z polecenia Moskwy KPU powołała rząd, na czele którego stanął Gieorgij Piatakow. Wojska rządu Piatakowa składające się z jednostek Armii Czerwonej, ale również ze wspomnianych rabusiów, którzy przystali do komunistów, wystąpili przeciwko Dyrektoriatowi pod przywództwem Petlury. W styczniu następnego roku zajęły Charków, a w lutym Kijów, zaś Dyrektoriat wycofał się na zachodnią Ukrainę. Pomimo odniesionych zwycięstw rządu Piatakowa były nieudolne, a z czasem opuściła go część sprzymierzeńców.

Kiedy latem 1919 roku Armia Ochotnicza oraz Kozacy ruszyli na Ukrainę, to komuniści nie byli w stanie ich powstrzymać. Armia ta, pod dowództwem Denikina, szybko opanowała wschodnie oraz centralne tereny Ukrainy. Jedynie tereny zachodnie pozostały w rękach wojska polskiego oraz Petlury. Do połowy grudnia 1919 roku terytorium zajmowane przez Armię Ukraińskiej Republiki Ludowej było buforem pomiędzy Wojskiem Polskim a Armią Czerwoną i wojskami Denikina na południe od Polesia.

W tym swoistym kalejdoskopie wspomnieć należy pokrótce również o Zachodnioukraińskiej Republice Ludowej, proklamowanej 1 listopada 1918 roku, po zajęciu przez ukraińskie oddziały najważniejszych gmachów i obiektów we Lwowie. Dwa tygodnie później formalnie powołano państwo o tej samej nazwie, mocując je na modelu republikańskim. Co ciekawe, w pierwotnym zamyśle miała to być państwowość w ramach federacyjnego państwa austriackiego, zgodnie z manifestem cesarza Austrii Karola I z 16 października 1918 roku. Ponieważ nowe państwo aspirowało między innymi do przejęcia ziem spornych między Polakami a Ukraińcami, a do tego w wielu miejscach wytyczenie granic etnicznych było właściwie niemożliwe, stało się od razu w obliczu konfliktu z odrodzonym państwem polskim.

Ważnym momentem tamtych lat, o którym należy wspomnieć, były tajne rokowania polsko-ukraińskie, jakie miały miejsce w Warszawie. Były one najpierw rozmowami wojskowymi, bowiem toczyły się z początku wokół tematu rozejmu (który zaczął obowiązywać 1 września 1919 roku, a więc w dzień po tym, kiedy Denikin zajął Kijów). Następnie rokowania objęły tematy stricte polityczne, bo dotyczyły sprawy rozgraniczenia terytorialnego pomiędzy Ukraińską Republiką Ludową a II Rzeczpospolitą, współpracy skierowanej przeciw Armii Czerwonej oraz Rosji Sowieckiej. 2 grudnia 1919 roku delegacja URL pod przewodnictwem Andrija Liwickiego zawarła porozumienie terytorialne i graniczne z Polską, w formie memorandum, które 7 grudnia tego samego roku zaaprobował przybyły do Warszawy Petlura.

21 kwietnia następnego roku Petlura zawarł układ sojuszniczy z Polską. Był on uznawany przywódcą państwa ukraińskiego od ofensywy na Kijów (zwanej wyprawą kijowską) przeciwko bolszewikom do czasu zawieszenia broni w wojnie polsko-bolszewickiej, co miało miejsce w październiku 1920 roku.

Jednakże w wyniku Traktatu Ryskiego kończącego wojnę polsko-bolszewicką, strona polska zdradziła Petlurę, który stał się niestety ofiarą polsko-bolszewickich gier i negocjacji. Stało się to w momencie, kiedy polscy negocjatorzy uznali sowieckie państwo ukraińskie za stronę rokowań. Trzeba jednak zauważyć, iż jakkolwiek była to zdrada dawnego sojusznika, stało się to w momencie, w którym młoda polska państwowość była wyczerpana konfliktem z bolszewikami. Sam Petlura nie cieszył się popularnością na całym terytorium, a do tego państwa Zachodu były przeciwnie niezależności Ukrainy.

²¹ Pipes R. (1964), *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917–1923*, Harvard University Press, Cambridge, s. 137.

Pozycja Polski, jakkolwiek przewrotna, była jednym z kilku czynników, które podczas tamtych negocjacji zagrały wspólnie. Podczas rozmów traktatowych strona sowiecka kategorycznie odmawiała uznania jakichkolwiek praw niepodległościowych dla Ukrainy. Ze strony polskiej w skład delegacji weszli w większości endecy i ich zwolennicy, a to stronnictwo było przeciwne federacyjnej koncepcji Piłsudskiego. Koncepcja ta zakładała stworzenie bloku niepodległych państw: Litwy, Ukrainy i Białorusi - powiązanych z Polską federacyjnym sojuszem, mającym stanowić bufor przed bolszewicką Rosją, którą Piłsudski słusznie uważał za zagrożenie.

Z kolei przywódca endeków Roman Dmowski optował za wcieleniem terenów etnicznie polskich oraz mieszanych, ale zamieszkałych przez znaczny odsetek polskiej ludności, w skład odradzającego się państwa polskiego. Poza tym endecy byli przekonani o nietrwałości państwa bolszewickiego i jego rychłym końcu, licząc ponadto (w niedalekiej przyszłości i pod nowym rosyjskim przywództwem) na możliwość podjęcia asymilacji ludności białoruskiej oraz ukraińskiej przez - z jednej strony Polskę, a z drugiej Rosję.

Przedstawiciele endecji przekonywali również, iż powstanie niepodległej Ukrainy na wschód od Zbrucza doprowadzi z czasem do jej sojuszu z Niemcami, a taki sojusz uważany był w tym środowisku za preludium do rewizji granic i oderwania od Polski Galicji wschodniej oraz zachodniego Wołynia. Niezależnie od tego, co dziś sądzimy o tych poglądach, faktem pozostaje zdrada przez polityczne kierownictwo Polski jedynego sojusznika w wojnie z bolszewikami, jakim była Ukraińska Republika Ludowa.

Wraz z tym traktatem Polska rezygnowała z ziem dawnej Rzeczypospolitej położonych na wschód od granicy ustalonej w Rydze, a Rosja i Ukraina z roszczeń do ziem na zachód od wytyczonej linii granicznej. Polska uznała marionetkową USRR, a wycofując uznanie dla URL, rezygnowała w ten sposób z planów federacyjnych. Rosja aprobowała fakt znalezienia się w granicach Polski całej Galicji oraz części terytoriów dawnego Cesarstwa Rosyjskiego, zamieszkałych w dużej mierze przez ludność niepolską.

Podsumowując, widzimy, że historia dążeń Ukrainy do uzyskania niepodległości była i jest trudna. Na przeszkodzie stawały ambicje i geopolityczne wizje Rosji, ale również mocarstw Europy zachodniej, szukających po swojemu rozumianej równowagi na Starym Kontynencie i nie biorących na poważnie napięć w Europie wschodniej. Z kolei państwa powracające na arenę dziejów, jak Polska, często nie potrafiły zdobyć się na jedną i konsekwentną politykę wobec ukraińskiego sąsiada, z którym przez wieki łączyło ją zamieszkiwanie tego samego terytorium, przenikanie kultur, a od pewnego momentu także utrata podmiotowości (nawet, jeśli w przypadku Kozaków była to utrata autonomii). Nie traktowano poważnie ukraińskich dążeń i aspiracji uważając je za chwilowe. Tak można odczytywać stanowisko endecji wobec kwestii ukraińskiej. Historia uczyła jednak, że nie zostaną one porzucone, lecz będą powracały, a negowane - z czasem obróć się przeciwko tym, którzy je lekceważyli.

Ta dwuznaczność w polskiej polityce wpisała się w sowiecką politykę zaanektowania całej Ukrainy pod „rosyjską czapkę”. Jak zauważa Grala odnosząc historię do czasów współczesnych, dzisiaj mit o trójjedynym narodzie rosyjskim, jest tak mocno eksploatowany przez Putina, że stał się w Rosji wykładnią uniwersalną. Warszawski historyk precyzuje: „Elity kremlowskie są zakładnikiem wielowiekowego wyobrażenia Ukrainy, jako młodszego brata, ruskiego ‘gorszej jakości’ (...) Jest to kolejna odsłona tradycji politycznej znanej od schyłku XV wieku, kiedy to władcy moskiewscy zaczęli używać w swojej tytulaturze pojęcia ‘władca Wszechrusi’. Ukraina jest traktowana przez elity rosyjskie jako niezbywalna część dziedzictwa rosyjskiego, część Rosji”²². Stąd jedną z największych przeszkód na drodze do niezależności jest obowiązująca po dziś dzień wizja zbierania ruskich ziem, tym razem usprawiedliwiająca obecną wojnę.

Niewątpliwie historia Ukrainy i jej mieszkańców związała się z historią Cesarstwa Rosyjskiego, lecz stało się tak dzięki podbojom i kontrowersyjnym traktatom, a za tym szło zanurzenie w systemie, który całość życia społecznego i kulturalnego podporządkowywał idei wielkiej Rosji. W tym kluczu odwoływanie się do idei Rusi Kijowskiej jako prekursora Księstwa Moskiewskiego, a następnie Rosji, należy rozumieć jako stworzenie mitu potrzebnego dla obrony i powiększania własnego terytorium, bez uwzględnienia specyfiki tamtej epoki, a jedynie koncentrując się na historii odczytywanej na poły w sposób mityczny.

²² Grala H. (2022), Elity kremlowskie traktują Ukrainę jako część Rosji.

Historia pokazała jednak, że pomimo pewnych podobieństw, ukraińska tożsamość jest wyjątkowa i oryginalna. Jak również pokazują jej dalsze tragiczne wydarzenia, ziemie Ukrainy pozostają „łakomym kąskiem” na mapie świata.

Bibliography

1. Винниченко В. (1920), *Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. - грудень 1919 р.]*: [в 3 ч.]. Дзвін, Київ – Відень, Ч. 2, 328 с.
2. Миллюковъ П. Н. (1897), *Главныя теченія русской исторической мысли*. Томъ первый. Москва, 306 с.
3. Рябчук М. (2000), Кінець козацької атлантиди: імперський централізм і українська автономія, в: Микола Рябчук, *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення*, Критика, Київ, с. 53-59.
4. Grala H. (2022), Elity kremłowskie traktują Ukrainę jako część Rosji, Available from: <https://polskieradio24.pl/artykul/2949252,prof-grala-elity-kremłowskie-traktuja-ukraine-jako-czesc-rosji> (Accessed 5 July 2025).
5. Lenin W.I. (1988), *Dzieła wszystkie*, Warszawa, 668 s.
6. Marks K., Engels F. (1966), *Dzieła*, t. XIII, Warszawa.
7. Pipes R.(2003), *Czerwone Imperium. Powstanie Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa, 366 s.
8. Pipes R. (2022), *Rosja carów*, Bellona, Warszawa, 376 s.
9. Pipes R. (1955), *Russia Under The Bolshevik Regime*, Vintage Books, Random House, New York, 608 p.
10. Pipes R. (1964), *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917–1923*, Harvard University Press, Cambridge, 392 p.
11. Plochy S. (2024), *Rosja-Ukraina. Największe starcie XXI wieku*, Znak, Kraków, 492 s.
12. Wasilewski L. (1925), *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków, 221 s.

References

1. Vynnychenko V. (1920), *Vidrodzhennia natsii: (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [marets 1917 r. - hruden 1919 r.]*: [v 3 ch.]. Dzvin, Kyiv – Viden, Ch. 2, 328 s.
2. Miliukov P. N. (1897), *Hlavnia tiechieniia russkoi istorichieskoi mysli*. Tom piervyi. Moskva, 306 s.
3. Riabchuk M. (2000), Kinets kozatskoi atlantydy: imperskyi tsentralizm i ukrainska avtonomiia, w: Mykola Riabchuk, *Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiietvorennia*, Krytyka, Kyiv, s. 53-59.
4. Grala H. (2022), Elity kremłowskie traktują Ukrainę jako część Rosji, Available from: <https://polskieradio24.pl/artykul/2949252,prof-grala-elity-kremłowskie-traktuja-ukraine-jako-czesc-rosji> (Accessed 5 July 2025).
5. Lenin W.I. (1988), *Dzieła wszystkie*, Warszawa, 668 s.
6. Marks K., Engels F. (1966), *Dzieła*, t. XIII, Warszawa.
7. Pipes R.(2003), *Czerwone Imperium. Powstanie Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa, 366 s.
8. Pipes R. (2022), *Rosja carów*, Bellona, Warszawa, 376 s.
9. Pipes R. (1955), *Russia Under The Bolshevik Regime*, Vintage Books, Random House, New York, 608 p.
10. Pipes R. (1964), *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism, 1917–1923*, Harvard University Press, Cambridge, 392 p.
11. Plochy S. (2024), *Rosja-Ukraina. Największe starcie XXI wieku*, Znak, Kraków, 492 s.
12. Wasilewski L. (1925), *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków, 221 s.

Стаття надійшла / Received: 10.07.2025

Схвалено / Accepted: 10.12.2025